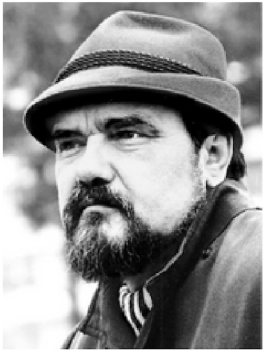

Savarankiškas skaitymas

Romualdas Granauskas.
A. Baryso nuotrauka

Romualdas Granauskas (1939–2014) – prozininkas, dramaturgas, eseistas, Lietuvos nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatas (2000), išleidęs daugiau negu dvidešimt prozos knygų. Tarp jų – novelių apysaka „Šventųjų gyvenimai“ (2012), vaizduojanti niūrų pokario laiką Žemaitijos kaimelyje. Pasak literatūros tyrinėtojos Jūratės Sprindytės, rašytojo „kūriniai svarbūs lietuvių mentalitetui pažinti, nes <...> siekia gilesnius archetipinius tautos ir individo egzistencijos klodus“. R. Granausko kūrybos išversta į anglų, čekų, estų, italų, latvių, rusų, švedų, ukrainiečių, vokiečių kalbas.

Pagal Jūratę Sprindytę „Visuotinė lietuvių enciklopedija“

Perskaitykite lietuvių prozininko Romualdo Granausko novelę „Liūdnosios upės“ ir užrašykite, kokių klausimų kilo skaitant šią novelę. Bendradarbiaudami ieškokite atsakymų, pasidalykite mintimis.

Liūdnosios upės

Pavasarij berniukui suėjo dešimt metų, o jis jau mokėsi šeštoje klasėje. Ten jis buvo pats mažiausias, smulkiausias, dvi didelės akys pablyškusiame veidelyje neatsitraukdamos žiūrėdavo į kalbančio mokytojo burną.

Taip atsitiko todėl, kad jis per anksti išmoko skaityti. Kai buvo ketverių, motina parodė raides, parodė – ir užmiršo, o jis atpažino jas ant sienos išklijuotuose laikraščiuose. Vos prisilietus pirštu jie traškėdavo, ir jis krūptelėjo, kai pageltęs, net įplėštas laikraštis vieną dieną staiga ėmė ir pasakė:

– Ka-ras... Žu-vo...

Su kaimo vaikais jis mažai lakstė ir žaidė, jam apskritai nepatiko lakstyti, o šie per daug jo ir nekviatė. Beveik visi jie čia buvo broliai, pusbroliai ar šiaip giminaičiai, o jis augo vienas ir jokių giminių negalėjo turėti, nes buvo pabėgėlis. Ne, ne jis buvo pabėgėlis, tai patėvis su motina buvo pabėgėliai, bėgo, bet nepabėgo, dabar glaudėsi dideliame tuščiame ūkyje ir atgal nebegalėjo grįžti.

Pradžios mokykla buvo kaimo pakraštyje, bet į ją nebuvo toli eiti. Mokytoja kas pusę metų jį perkeldavo į aukštesnę klasę, kad pro langą negaudytų varnų, kol kiti vaikai mokysis skaityti ar daugybės lentelės. Todėl ir baigė ją per dvejus metus, o daugiau kaime nebebuvo ko baigti. Bet mokykloje buvo keliasdešimt knygų, ir visas per tuos dvejus metus jis perskaitė. Ir visus laikraščius ant sienų, ir viską, kas tik buvo parašyta spausdintomis raidėmis ir pakliūdavo į akis. O kai nieko ilgiau nepakliūdavo, jam norėdavosi užsiglausti tamsiame kampelyje ir verkti.

Penkta klasė buvo tik miestelyje, o tas miestelis – už keturių kilometrų. Jis, toks mažas ir smulkus, eidavo ir eidavo žvyrkeliu. Kairėj pusėj baigdavosi kaimas, ir prasidėdavo laukai. Dešinėje beveik visą kelią berniuką lydėdavo alksnynai ir už jų tekanti nematoma upė. Kol esam maži, visos upės mums didelės, visi vandenys – skaidrūs.

Tik tos upės iš arti jis dar nebuvo matęs. Vasarą kaimo vaikai visu būriu eidavo į ją maudytis, o jo neleisdavo, kad nenuskėtų. Tame pačiame ūkyje, kur jie tada gyveno, buvo dvi kūdros (1). Pakalnėje – juodo vandens linmarka (2), o už neprižiūrimo sodo – kita: su ajerais ir karosais. Ten, įbraidynusi iki kelių, motina trinkdavo jam galvą (3), akis grauždavo bjaurus pačių virtas pokarinis muilas.

1. *Kūdra* – nedidelis tvenkinys.
2. *Linmarka* – vieta linams ir kanapėms mirkyti.
3. *Trinkdavo jam galvą* – plaudavo jam plaukus.

Pernai rudenį iš to ūkio jiems liepė išsikraustyti. Į didžiuosius tvartus suvarė ką tik įsteigto kolchozo (4) kiaules. <...>

– Ten daugiau nebkelk kojos, – uždraudė motina. – Parsineši utų (5), apleisi kitus vaikus, ir išmes tave iš mokyklos.

Jis ir pats stengėsi neprisiminti tos vietos, nors joje išmoko skaityti, o kūdroje sugavo pirmąjį karosą. <...>

Šitas ūkis vadinosi išvežtųjų, o anas ne, nes šeimnininkai patys pasitraukė į Vakarų. Ir čia buvo daržinė, <...>, ir čia stovėjo tušti tvartai ir klėtis. Visur buvo tuščia. Jie įsikraustė tik į tą vieną kambarėlį su pečiuku (6), daugiau jiems nereikėjo.

– Tik neužimkim daug vietos gyvendami, tik neužimkim daug vietos, – vis kartodavo patėvis. – Jei sugrįš kuomet tie žmonės, negalės pasakyti, kad buvom čia per daug užsiklėtę.

– Vargiai... vargiai... – netikėdavo motina. – Nukankins tame Sibire...

– Vis tiek nesijausk čia per didelę gospadinę (7).

– Aš ir nesijaučiu. Ir gyvenu kaip pelė. – Tad taip ir gyvenkim.

Berņiukas nežinojo, kaip iš tikrųjų gyvena pelės. Turbūt kaip nors labai tyliai ir baugščiai. Todėl net kieme, net į šulinį stengėsi garsiai nešūkauti.

Už trobos galo, vos už dešimties vaikiškų žingsnių, tekėjo upė. <...> Išvydęs berņiukas puolė prie jos kaip prie geriausio draugo. Ji ir bus jo draugas, kol tik jam reikės iš čia išvažiuoti. O paskui ir tekės, ir gurgės per visus jo prisiminimus, per visą jo gyvenimą.

Nuo trobos prie upės vedė trumpas takas tokio pat kietumo kaip ir į šulinį. Tako gale gulėjo plokščias akmuo: pusė žemėj, pusė vandeny. <...>

Jis ir dabar ant jo stovėjo.

Niekam neatsiveria pasaulis iš karto. Lipdomės jį, kaip bitės siuva korį: po trupinį, bet kasdien, po nedaug, bet nuolatos. Kad būtų kur dėti savo jausmų, minčių, vėliau – prisiminimų medų. Kitaip nebūna, kitaip niekam nebuvo.

Anoj pusėj augo reti alksniukai, kairiau – vešlūs karklynai, o pro tarpus matėsi pievos gabalas, juodų dirvų lopai, sodo obelys, ir tik jau už jų pilkavo skiedriniai kelių pastatų stogai. Ten irgi buvo kažkieno didelis ūkis, tik jis dar nežinojo kieno. Ant vieno stogo sėdėjo du kaminai. Virš tų kaminų, į miško pusę, dabar lėkė juodas podidis paukštis ir lėkdamas sakė: „Krum!.. Krum!“ <...>

Kitą rytą, atsistojęs ant plokščiojo akmens, jis pirmą kartą prausėsi upės vandeniū. Kai nusišluostęs pakėlė akis, – toje pusėje, kur vakar nulėkė paukštis, dabar tekėjo saulė, o iš vieno kamino rūko rausvi dūmai! Ne pilki, ne juosvi ir ne mėlyni.

Iki žiemos jis ne ką tesuspėjo ištyrinėti savosios upės. Gal keletą šimtų metrų prieš srovę ir tiek pat pasroviui.

Pasroviui einant buvo brasta ir medinis lieptas. Ilgas skelto medžio kamienas gulėjo permestas skersai, tik tai kartis, už kurios reikėjo laikytis, buvo lūžusi per vidurį, ir jis nedrįso pereiti.

Žiema ilgam išskyrė jį ir upę. Bet jam neprailgo laukti pavasario, nes jis skaitė ir skaitė knygas. Knygose buvo daug upių, net tokių didelių, kad jomis plaukiojo garlaiviai, o jo upe negalėtų praplaukti net ir mažas laivelis.

Pasirodo, jo upė pavasarį visai menkai tepatvindavo. Rytai jis vėl galėjo praustis ant plokščiojo akmens. Greitai pradžiūvo žemė, ir jau kalėsi pirmoji žolė. Sekmadienį jis vėl nuėjo prie liepto. Perlūžusios karties žiemą niekas nebuvo sutaisęs. Kitame liepto gale stovėjo kitas berņiukas.

4. *Kolchozas* – kolūkis (kolektyvis ūkis), didelė SSRS žemės ūkio įmonė.

5. *Parneši utų* – užsikrėsi utėlėmis.

6. *Su pečiuku* – su krosnimi. *Krosnis* – įrenginys šilumai iš deginamo kuro gauti.

7. *Gaspadinė* – šeimnininkė.

- Ateik čia! – pamojo ranka.
- Tu pats ateik!
- Bijai?
- Dar ko!
- Tai ir ateik!

Ir jis ryžosi eiti tuo lieptu, kur nebuvo karties. Labai garsiai pradėjo užti vanduo per brastos akmenis.

- Bijojai?
- Nėmaž!..
- Niekada nereikia meluoti.
- Aš tą žinau...
- Aš irgi būčiau bijojęs.

- Biškį ir bijojau... Kai prisipažįsti melavęs, iškart pasidaro paprasta ir lengva. Taip ir pasidarė.

Jis dar niekada nebuvo turėjęs draugo, net šuniuko ar katino, todėl nežinojo, kaip reikia draugauti. Tik numanė. Pirmiausia – niekada nereikia meluoti, antrausia – turi viską pasisakyti, trečiausia – negali turėti kitų draugų, nes tai bus išdavystė.

Jo naujasis draugas buvo vardu Bronis ir gyveno tame ūkyje, kur kaminas su rausvais dūmais. Jo kaimas vadinosi Šerkšniai, o kodėl taip – neaišku. Žiemą, kai buvo šerkšnas, anos pusės medžiai ir krūmai neatrodė labiau šerkšnoti negu šios. Vienodai.

Jiedu susėdo ant liepto galo ir viską išsipasakojo.

Bronis buvo dvejis metais vyresnis, bet taip pat mokėsi šeštoje klasėje, tik tai Kretingoje. Ten gyveno jo motinos teta, todėl jam nereikėjo taip toli eiti į mokyklą. Bet vis tiek peršalo ir susirgo plaučių uždegimu. Šiomet daugiau nebeis, motina jį sargins pati, nes sena teta taip nemokės. – Tai tu liksi antriems metams?

- Ne. Nuvažiuosiu ir išlaikysiu egzaminus.
- O kas tave mokys? – Mamytė mokys.
- O iš kur ji... moka mokyti?
- Ji pati mokytoja. Tik dabar nebemoko.
- Dėl ko?
- Jai uždraudė mokyti.
- Dėl ko?
- Dėl to, kad mes buožės (9). Mumis išveš. O kas jūs?
- Mes... mes pabėgėliai.
- O kas bus, kai ateis?

- Patėvis sako, kad jį nukankins ar sušaudys, o vėdu su mama važiuosim į Sibirą. Bet gal nenukankins, gal nusišaus pats. Dar gerai nežino.

Dar pasėdėjo ant liepto, dar pasipasakojo, bėgančiam vandeny neatsispindėdami.

- Einam pas mane, – pakvietė Bronis. – Pamatysi, kokį aš turiu didelį Lietuvos žemėlapį! Ir mūsų upė ten yra. Tokia plona, kaip voratinklio siūlelis. Stovim dabar čia, o upė jau yra nupaišyta!..

Berniukas dar niekur nebuvo matęs nupaišytos savo upės. Nuo brastos (8) į Šerkšnius vedė duobėtas džiūstantis keliukas, jo pakraščiu ir nuėjo.

Prie kiemo vartų pasidarė labai nedrąsu. Per patį tos trobos vidurį įvairiaspalviais stikliukais švietė didelis priebutis, o po dviem liepom baltavo Marijos kopyltėlė. Nedrąsiausia buvo, kad Bronio mama – nematyta mokytoja.

8. *Brasta* – sekluma, kuria galima perbristi upę ar kitą vandens telkinį.

9. *Buožės* – sovietinis terminas, kuriuo buvo vadinami pasiturintys ūkininkai.

Kai draugas paima už rankos, visuomet pasidaro drąsiau. Bet trumpam.

- Einam! - vėl paragino Bronis. - Namie tik mamytė ir Manelė.

- Kas ta Manelė?

- Mano auklė. Jau nebereikia, bet vis tiek pas mus gyvena.

Viduje juos pasitiko jau žilstanti negraži moteris.

- Ar nesusalai, Broneli? <...> O ką čia parsivedei?

- Draugą. Už upei gyvena.

- Ar tatai čia tų pabėgėlių vaikelis? Va, ir turėsi su kuo draugauti!.. Dabar tau reikia gerti savo arbatą su avietėmis, aš ir tavo draugui įpilsiu.

Skani buvo ta arbata su avietėmis. Įėjo ir Bronio mama, visai neatrodė kaip mokytoja, abi rankos miltuotos, o mokytojoms taip nebūna.

Nuėjo į Bronio kambarį žiūrėti to žemėlapiu. Mėlynas siūlelis buvo pavingiuotas, bet upės vardas neparašytas.

- Mamyte, pasakyk jam, kad čia tikrai mūsų upė!

- Taip, taip!.. - pasigirdo iš kito kambario. - Sekit akimis žemyn, ten bus parašyta: Bartuva. Tas upelis ir yra Bartuvos intakas.

- Ne upelis - upė! - pasipiktino Bronis.

- Taip, taip, judviem - dar upė.

Žemėlapis tikrai buvo nemažas, pritvirtintas prie dviejų lazdų ir pakabintas ant sienos. O kai reikėjo eiti namo, Bronio mama paprašė, kad jis kuo dažniau ateitų, padės Broniui mokytis, o ir jai pačiai bus lengviau suprasti, ko dabar reikalauja naujosios programos. Kokios dar tos programos? Juk įeina į klasę mokytoja - ir moko! Bet pažadėjo, jog ateis.

Kitą rytą, kai berniukas prausėsi ant plokščiojo akmens, vėl pamatė ir Bronio trobos stogą, ir abu kaminus. Šis rytas buvo apsiniaukęs, už upės kylantis dūmas atrodė visai paprastas, bet vis tiek kitoks, <...>. Kai turi draugą, net įprasti daiktai ir dalykai pasimato kitaip. Eidamas žvyrkeliu į mokyklą jis turės laiko apie tai galvoti. Ir Bronis tartum eis kartu, ir su juo bus galima mintyse kalbėtis.

Grįžęs iš mokyklos, jis paskubomis srėbė savo bulvienę. Bėgs pas Bronį. Tikrai kaip reikės pereiti tuo lieptu? Dabar nebus net kas žiūri nuo ano kranto.

- Va, žiūrėk! - parodė motina į palangę. - Buvo atėjusi to tavo Bronio motina, dvidešimt kiaušinių atnešė. Nežinau, ar turėsiu kuo nudažyti. Bet vis tiek šį metą nebebūsim per Velykas kiaušinio nematę... Padėk mokytis tam vaikui, sakė, toks nusisirgęs, toks nusisirgęs... <...>

Artėdamas prie liepto, drąsino pats save: jeigu vakar perėjau, tai ir dabar pereisiu, tai ir dabar pereisiu... Pamatė, kad ten kažkas baltuoja. Baltavo nauja prikalta kartis. Bronio tėvas bus prikalęs. Jo ten visi laukė!..

Bronis turėjo ir savo kambarį, ir savo stalą mokytis. Prie jo dabar ir sėdėjo. Manelė vėl atnešė aviečių arbatos, o prie jos - po riekelę balto sūrio, aptepto medum.

- O iš geografijos mums uždavė nupiešti Lietuvos žemėlapij ir visas didžiąsias upes: Nemuną, Nerį, Nevėžį, Ventą, Dubysą... Kitai savaitei.

- Piešim abudu!

- Kad aš neturiu spalvotų pieštukų.

- Piešim su manaisiais.

Bet šiandien dar nepiešė. Dar penkios dienos.

– Ar eisi į Velykas? – paklausė Bronis.

– Ne.

– Dėl ko?

– Mes neturim geresnių drabužių... Tik tuos.

Įėjo Bronio motina. Kitam kambaryje ji viską girdėjo, juk durys buvo atdaros.

– Oi, kaip negerai!.. Velykos – pati svarbiausia šventė! O koks gražumas ten būna, koks prakilnumas!.. Pakalbėsiu su tavo motina. <...>

Ilgai negalėjo užmigti. Kaip sakė Bronio motina? Koks gražumas ten būna, koks prakilnumas? Kas yra tas prakilnumas? Ką, pro ką prakelia?.. Užmigo.

Pirties dieną motina įdavė suvyniojusi antrus jo marškinius ir apatines kelneles, tiek jis teturėjo:

– Neužmiršk parsinešti senųjų, aš tau išskalbsiu.

Kai jie dar gyveno ten, kur dabar kolchozo kiaulės, patėvis buvo kelis kartus nusivedęs ir jį į pirtį. Per garus nieko negalėjo matyti, vyrai pašūkčiodami daužėsi tomis vantomis, baisiausias karštis degino odą ir gerklę, ir turėjai kristi ant grindų. O čia ne. Bronio tėvas nebuvo taip prikūrenęs, tik liepė gerai nutrinti vienas kitam nugaras. <...>

Sugulę į lovą, abudu tikėjosi kalbėtis per visą naktį. Apie viską, bet pirmiausia – apie savo draugystę, ar tame žemėlapyje, kurį pieš po Velykų, reikia mėlynai pavingiuoti ir jų upės siūlelį. Nusprendė, kad reikia. Plonytis, trumpytis tebus tas siūlelis, bet be jo visas žemėlapis išeitų kaip ne Lietuvos.

Atsibudo tamsoje nuo išgąstingo Bronio motinos balso:

– Berniukai, kelkitės!.. Kelkitės ir renkitės!..

Už sienos girdėjosi vyrų balsai ir žingsniai. Tai jie nevažiuos į Velykas?.. Didžiajame kambaryje, kur apvalus stalas po balta staltiese, buvo pilna žmonių, keturi su šautuvais, vienas be, visi jie ir Manelė. Tas, kuris be, laikė rankoje popierių:

– Beniušis Kazimieras, sūnus Kazimiero, tūkstantis devyni šimtai dešimtų gimimo?

– Aš, – pasakė Bronio tėvas.

– Beniušienė Elvyra, duktė Antano, tūkstantis devyni šimtai dvyliktų metų gimimo?

– Aš.

Berniukas persigando, kad tuojau pasakys ir jį, bet pasakė Bronį, kuris stovėjo tarp motinos ir Manelės:

– Beniušis Bronislovas, sūnus Kazimiero, tūkstantis devyni šimtai trisdešimt septintų metų gimimo?

Kol jis taip skaitė, Manelė prisitraukė Bronį arčiau, kažką pašnibždėjo į ausį, vieną ranką laikė uždėjusi jam ant peties, kitą iš užpakalio ant smakro, visai prie pat burnos. Kodėl Bronis nesako „aš“?

Bronio motina stovėjo šalia, nuleidusi rankas palei šonus, visa balta balčiausia.

– Kur Beniušis Bronislovas? – pakėlė tas vyras akis nuo popieriaus.

– Kretingoj, – pasakė Manelė. – Eina į mokyklą.

– O šitas? – parodė į Bronį.

– Čia mano panautas! Kontenis Stanislovas, sūnus Monikos.

– O šitas? – parodė į berniuką, ir berniukas visas nutirpo.

– Kaimynų vaikas.

Kas čia darosi? Kodėl visi taip meluoja? Kodėl Bronis tylėdamas atsižada motinos? Gal reikia jiems pasakyti?...

Matyt, berniukas gal sukrutėjo, gal sumindžiukavo, gal jau buvo bepraverięs burną, tik pajuto, kad Bronio motina stipriai suspaudė jo alkūnę, taip stipriai, kad net suskaudėjo. O juk ką tik tai ranka visai bejėgiškai kybojo palei šoną. Suprato, kad reikia tylėti. Tylėti, kad ir kas čia toliau dėtųsi.

Beniušiai jau seniai buvo pasiruošę. Iš kito kambario, iš to mažesniojo, Bronio tėvas išnešė tris maišus prisidžiovintos duonos, paskui nešiojo kitus. Kieme bestovys sunkvežimis, tiktai dar neburzgiąs. Nešiojo ir Bronio motina. Kambary jie beliko trise.

– Broneli, einam prie lango, bent akimis atsisveikinsi. Berniukas irgi priėjo prie Bronio.

– Broni, o kodėl tu?..

– Neljšk!..

– Bronis pastūmė jį į krūtinę, atsuko nugarą ir įsikniaubė į Manele.

– Eik prie lango, eik, – ragino Manelė, suko jį už pečių, bet Bronis tik dar stipriau į ją kniaubėsi.

Kieme suburzgė sunkvežimis. Bronis staiga pastūmė Manele, ta net kelis žingsnius pažengė atbula, pats puolė į kiemą. Bėgo paskui sunkvežimį plika galva, tik su švarkeliu, atmetęs atgal rankas ir visu balsu šaukdamas:

– Mamyte!.. Mamyte!.. Sunkvežimis ir sustojo.

Romualdas Granauskas „Šventųjų gyvenimai“

